

PIJARZY WIZYTATORAMI KOMISJI EDUKACJI NARODOWEJ

Ustalenie urzędu wizytatorskiego, oraz zasad odbywanych za czasów Komisji Edukacji Narodowej wizyt generalnych genetycznie wywodziło się z wzorów zakonnych¹, a w pierwszej mierze z wzorów pijarskich.

Wszakże niedawno odbyta wizyta „apostolska” z roku 1753, była w całym tego słowa znaczeniu generalną i stanowiła przełom w szkolnictwie pijarskim. Niedawno, bo w latach 1755 i 1756 ogłoszono drukiem *Ordinationes visitationis apostolicae*² a w ich części pierwszej: „de rebus ad gubernationem provinciae generatim spectantibus”³ znajdowały się przepisy szczegółowe dotyczące wizytacji szkół. Dla pijarów w ogóle, a dla współpracowników Komisji Edukacyjnej w szczególności były to rzeczy bliskie i dobrze znajome.

W projekcie Antoniego Popławskiego S. P.⁴ przedstawionym Komisji imieniem księży pijarów była co prawda mowa tylko o kontroli prac przez „raporta szkolne”, ale Ignacy Potocki, wychowanek pijarów wysuwa już myśl o potrzebie „lustracji” weryfikującej raporta⁵.

¹ H. Pohoska, *Wizytatorowie generalni Komisji Edukacji Narodowej*, Lublin 1957.

² St. Konarski, *Ustawy szkolne*, druk z 1925.

³ *Tamże*, s. 400—402.

⁴ A. Popławski, *O rozporządzeniu i wydoskonaleniu edukacji obywatelskiej projekt Prześwietnej Komisji Edukacji Narodowej Korony Polskiej i WXLit*. W marcu 1774 podany, w Warszawie 1775. O dozorcze mowa w III cz. s. 35.

⁵ Myśli Ignacego Potockiego o Edukacji Instrukcji w Polsce ustanowić się mającej, rkps Wil. Potockich 273, drukował Kot w *Epoce Wielkiej Reformy*, Lwów 1923. (W tekście o raportach powołał się Potocki jednak na wzór jezuitski).

Już 20 czerwca 1774 roku ułożona zostaje odpowiednia instrukcja dla wizytatorów i w ciągu roku 1774 odbywają się pierwsze wizytacje szkół. Prace wizytatorskie Komisji podzielić można na dwa etapy: do czasu wydania *Ustaw* — wizytacje spoczywały w rękach członków Komisji, którym powierzono odpowiednie departamenta. Pomagali im w tych pracach ich subdelegaci lub wizytatorowie powołani do specjalnych zadań (Wybicki, Kollątaj). Od czasu wydania *Ustaw* ustalony został urząd „wizytatora generalnego”, powoływanego najpierw przez Komisję. Pijarzy uczestniczyli w pracach wizytatorskich w obu fazach istnienia urzędu: jako subdelegaci i jako wizytatorowie generalni.

Sprawa ich udziału w administracji szkolnej wiązała się też z faktem, iż prawie jedna trzecia szkół średnich w Polsce pozostawała pijarską — (21 na 74). Wylaniały się więc dwa problemy natury organizacyjnej: udział pijarów w wizytacji wszystkich szkół i poddanie szkół pijarskich wizytacji ogólnej. Dla każdego z okresów — 1774 do 1780; 1780 do 1793 należałoby każdy z tych problemów rozpatrzyć osobno. W pierwszym okresie sprawa jest jasna i zrozumiała. Szkoły całej Rzeczypospolitej, a więc i pijarskie podzielone są na departamenty, zależne od poszczególnych komisarzy. Nie narusza to w niczym powagi i suwerenności Zakonu, że dygnitarze wybrani przez Sejm i przed Sejmem odpowiedzialni kontrolować będą jego prace szkolne. W tym czasie w pracach wizytatorskich uczestniczy ks. Antoni Popławski S. P., powołany do prac Komisji jeszcze w maju 1774, a od marca 1775 stały współpracownik Towarzystwa do Ksiąg Elementarnych. Ponieważ w tej instytucji właśnie przegląda się teraz raporty szkolne i wizytatorskie i uczestniczy się w układaniu instrukcji dla wizytatorów a więc przez samą przynależność do Towarzystwa A. Popławski razem z Onufrym Kopczyńskim i Kazimierzem Narbuttem mają możliwość oddziaływania na formy kontroli szkolnej.

Osobę Popławskiego, w tym czasie jedyne go subdelegata wizytatorskiego spośród pijarów łączą z administracją szkolną i więzy inne. Jako osobisty przyjaciel i doradca Ignacego Potockiego pomaga mu w zawiadywaniu jego departamentem (Lubelskie). W roku 1774 zwiedza z jego ramienia, czy przy jego boku szkoły lukowskie, może w tym roku jeszcze szkoły lubelskie i podla-

skie⁶. Do roku 1780 odbywa on z ramienia Potockiego szereg wizyt szkolnych, z których tylko niewielkie pozostały ślady w raportach.

W roku 1778 został Potocki zaproszony przez księcia Adama Czartoryskiego do asystowania mu przy wizytacji pensji warszawskich⁷.

W czasie pierwszych wizyt z roku 1774 wysuwały się już wnioski organizacyjne, dotyczące przekazywania szkół pojezuickich innym zakonom a m. in. i pijarom. Można więc było obserwować zjawisko doceniania przez wszystkich wizytatorów wartości pijarskich szkół i pijarskich sił nauczycielskich — przez wysuwanie propozycji posługiwania się nimi przy ustępowaniu jezuitów. Czasem (jak np. Rogaliński w Piotrkowie) proponowano, by z dwu szkół jezuickich i pijarskich utworzyć jedną — pijarską. Wyniki pierwszej wizytacji z 1774 roku dawały więc szerokie pole pracom i inicjatywie pijarskiej. Przy kontroli prac i szkół pijarskich w tym roku wizytatorowie zapisywali tylko stan faktyczny i potrzeby szkół, nie opiniowali ich jeszcze⁸.

W ciągu lat 1774—1780 przetrwał ten stan, w którym nie ustalono ogólnych przepisów i form wizytacyjnych, badając też przede wszystkim kolegia pojezuickie. W roku 1777 w dniu 27 maja zapadła decyzja wysłania do szkół Korony i WKsięstwa czterech nadzwyczajnych wizytatorów z ramienia KEN — Wybickiego, Kollątaja, Piramowicza i do departamentu Joachima Chreptowicza — ks. Kazimierza Narbutta, pijara prowincji litewskiej. Wszyscy czterej wizytatorowie byli członkami Towarzystwa. Na posiedzeniu

⁶ Oddanie sprawy przed Komisję Edukacji Narodowej z wizytowania i rozporządzania kolegiów i szkół lubelskich, krasnostawskich i lukowskich dnia 17 października 1774 przez Ignacego Potockiego, pisarza WX. Litewskiego. (Arch. Min. Ośw. Nr 35156 fol. 41—48, zob. Wierzbowski, *Protokoły*, z. 24, s. 54.

⁷ Raport ekspedycyjnej wizyty z woli P. Komisji Edukacyjnej w pensjach warszawskich obojej plei przez JOks. Adama Czartoryskiego, generała ziem podolskich, dozór nad tymi pensjami mającego, w przytomności imię księży Jakubowicza i Popławskiego zasiadających w Towarzystwie do Ksiąg Elementarnych, zaczętej dnia 15 miesiąca stycznia 1778 w Warszawie. (Arch. Min. Ośw. Nr 35156 fol. 263. Wierzbowski, *dz. cyt.*, z. 25, s. 29—35, oraz M. Miterzancka, w *Działalności pedagogicznej ks. A. Czartoryskiego*.

⁸ A. Jobert, *La Commission d'Éducation Nationale en Pologne*, (1773—1794) 1941 s. 194.

30 maja wydana dla nich została specjalna instrukcja, przy czym dla Kollataja i Wybickiego jeszcze wskazania specjalne, dodatkowe. Wiemy, jakie znaczenie w historii oświaty miały wizytacje Kollataja i Wybickiego. Wizyta Kazimierza Narbutta do szkół litewskich prawdopodobnie wcale nie odbyła się, może miała tylko „maskować” wizytę Wybickiego do departamentu Massalskiego⁹.

Zasadnicze zmiany nastąpiły po roku 1780, zarówno w interpretowaniu funkcji wizytatorskich, jak i w całej administracji szkolnej.

Na to, żeby zrozumieć stanowisko pijarów w sprawie dalszych wizytacji należy sobie zdać sprawę jak się układała praca w Towarzystwie do Ksiąg Elementarnych w latach 1778—1780. Na skutek wyjazdu Grzegorza Piramowicza i spełnienia jego funkcji przez Antoniego Popławskiego znaczenie pijarów w tych pracach centralnych niepomniernie wzrosło. Sprawa jednak nie przedstawiała się organizacyjnie tak prosto jak w roku 1774. Chodziło nie tylko o uzależnienie pijarów od Komisji. Zjawił się trzeci czynnik, a nim dla Korony a więc i dla prowincji polskiej pijarów była Szkoła Główna Krakowska. Szkoła ta aż do reformy Kollatajowskiej (a przecież to jej pierwsze stadia!) nie cieszyła się w XVIII wieku szacunkiem i popularnością. Przez sto lat pobytu pijarów w Polsce narosło między Akademią i wszystkimi innymi grupami szkolnymi szereg niechęci, zawiści, uraz. Co innego było podporządkowywać się nowej instytucji ogólnopaństwowej — Komisji, a co innego starej instytucji, której szkoły — kolonie akademickie nie stały w żadnym stosunku wartości do świeżo zreformowanych szkół pijarskich. To był napewno pierwszy i najważniejszy motyw, który nakłonił pijarów do starania się o wyodrębnienie ich szkół w osobny wydział. Stwarzało to wiele kłopotów organizacyjnych. Hollowczyc np. stwierdził w swym raporcie z 1782, że w nowo formującym się wydziale lubelskim, o ile się wydzieli w myśl życzeń pijarów ich szkoły — zostanie jedna — lubelska.

Na posiedzeniu Komisji z dnia 28 kwietnia 1780 zostało jednak już przesądzone, że szkoły koronne podlegać będą Szkole Głównej Krakowskiej¹⁰.

⁹ *Tamże*. Brak jakiegokolwiek śladu w materiałach archiwalnych. Poza tym Narbutt nie opuszczał w roku 1777 prawie wcale posiedzeń Tow. do Ksiąg Elementarnych. W protokołach brak śladów odbierania jakichś relacji wizytatorskich od Narbutta lub Piramowicza.

¹⁰ Wierzbowski, *Protokoły*, z. 38, s. 174.

W uchwalonych 13 czerwca 1780 roku „Punktach dla księży pijarów” — punkt szósty brzmiał: „Donosi się także, że wyznaczeni będą imieniem szkół wizytatorowie *ab universitate*, którzy podług ustanowienia naszego, corocznie odtąd wszystkie narodowe szkoły objeżdżać będą, aby dokładny czynili nam raport o edukacji młodzi, o pilności i zdatności nauczycieli i szkół dozorców w pełnieniu swych powinności”. Dla pijarów prowincji litewskiej dodano przy słowie *ab universitate* słowa *Vilnensí*¹¹.

Po wydaniu takiej decyzji sprawa wizytacji szkół pijarskich stała się palącą. Udział pijarów w układaniu „Ustaw dla Stanu Akademickiego” był niesłychanie żywy i wydatny¹². Sprawa ich w zakresie projektowanych wizytacji przedstawiała się następująco:

Na posiedzeniu Towarzystwa w dniu 27 grudnia 1780 r. głównym przedmiotem obrad były wizytacje generalne. W posiedzeniu uczestniczyło pod przewodnictwem Ignacego Potockiego 8 członków Towarzystwa w tym dwóch pijarów — Kopczyński i Narbutt (Popławski już był w Krakowie). Jako materiał posłużyło pięć projektów piśmiennych (z czego dwa pijarskie). Za trzeci „głos” pijarski można uważać zasadniczy „projekt” Popławskiego z Krakowa¹³.

Kopczyński w swym projekcie umieścił tylko¹⁴ jedenaście pytań, które ma zadać wizytator w sprawie potrzeb podręcznikowych i książkowych szkoły, zarówno ze strony nauczycieli jak i uczniów. O wiele szczegółowiej zajął się sprawą wizyt w projekcie swym Narbutt¹⁵. Zwrócił on uwagę na specjalny układ raportów wizytatorskich. Radził, by wizytator nakłaniał szkoły do zbierania okazów i wiadomości z historii naturalnej, wreszcie nalegał, by wizytatorowie kontrolowali w szkołach kazania wygłaszane dla młodzieży. Po zapoznaniu się ze wszystkimi projektami i uwagami członków Towarzystwa wyznaczono w dniu 11 stycznia właśnie Kazimierza Narbutta na autora rozdziału „O wizytach”.

¹¹ Omówione szczegółowo *Wiz. Gen. KEN*.

¹² A. Żyłko, *Współpraca pijarów z Komisją Edukacji Narodowej (maszynopis)*.

¹³ A. Gł. E. 29. A. K. 552. „Różne akta Towarzystwa do Ksiąg Elementarnych”. Omówione szczegółowo: *Wiz. Gen. KEN*.

¹⁴ Jak wyżej „Dodatek do tego o co na odwiedzinach Szkół Narodowych pytać się należy” podp. ks. Kopczyński.

¹⁵ *Tamże*, k. 174. „Zdanie względem wizyty szkół”.

Już w dniu 22 stycznia Narbutt go miał gotowym, a czytał go na posiedzeniu 12 lutego 1781¹⁶. Projekt Narbutta był syntezą wszystkich pozostałych i składał się z 30 punktów. Wśród tych przepisów uderzała uwaga piąta: „Ponieważ ustawy są nowe, wizytator nie powinien ganić tego, co robiono według dawnych zasad, nie znając nowych”.

Po trzymiesięcznej dyskusji i przeróbkach projekt Narbutta wszedł w skład Ustaw jako IV Rozdział i zawierał 27 punktów. Pomiedzy jednak projektem Narbutta ze stycznia, a redakcją ostateczną tego rozdziału istnieją pewne zasadnicze różnice, które stanowić mogły „główne ognisko zapalne” w różnicowaniu się poglądów pijarów i Komisji na sprawy wizytacji. Narbutt w swoim projekcie przewidywał wizytacje w poszczególnych „departamentach” podległych komisarzom i wizytacje z ramienia Komisji bezpośrednio. W ostatecznym zaś sformułowaniu rozdz. IV Ustaw punkt drugi głosił: „Wizyty będą dwójakie: Jedne, które w pierwszym półroczu szkolnym każdy rektor w swoim wydziale wykona, podług obowiązku” z rozdz. VIII „Rektor”; drugie, „które wizytatorowie generalni od Szkoły Głównej wysłani do wszystkich zgromadzeń akademickich i szkół w rękach zakonników będących odprawiają”¹⁷.

Wprowadzono mocą tego punktu podział na wydziały zamiast departamentów i rozciągnięto wyraźnie wizytacje szkół głównych i wydziałowych na szkoły zakonne. Podlegać więc te szkoły miały trzem rodzajom wizyt: generalnym, wydziałowym i prowincjałowym zakonnych. Dla pijarów mających swe własne świetne tradycje było to bardzo trudne do przyjęcia.

W tych warunkach jasne się staje dlaczego pijarzy koronni postarali się o wyodrębnienie swych szkół w osobny wydział pijarski ze szkołą warszawską na czele¹⁸. Rektor wydziału pijarskiego

¹⁶ A. Gl. E. 29. A. k. 209 v., 210, 211. „Wizyta szkół przez Wizytatora akademickiego” podpisano ks. Narbutt. Omówione szczegółowo: *Wiz. Gen. KEN.*

¹⁷ A. Gl. E. 29. A. k. 295—307. Rozdział ten w oryginale rękopiśmiennym ma numerację VII.

A. Gl. E. 29. A. k. 307—310. „Artykuły z Ustaw dotyczące się wizyt generalnych, a podane do odmiany, a wypisane jak teraz są w tychże Ustawach to na jednej stronie pagina fracta, a na drugiej: „Projekt do odmiany artykułów rozdział IV O Wizytach i Rozdział VIII Rektor”. Omówione *Wiz. Gen. KEN.*

¹⁸ Zylko, j. w.

odbywając wobec tego wizytę swego wydziału odbywał ją zarazem dla całej prowincji polskiej. Tym niemniej szkoły pijarskie prowincji polskiej jako „wydział” (13 szkół), a prowincji litewskiej, jako poszczególne szkoły podlegały przez lat 6 (1782—1790) wizytom generalnym wysyłanym przez obie szkoły główne.

W okresie tym kilkakrotnie szkoły główne wybierały pijarów, powierzając im funkcję wizytatorów generalnych. W roku 1784 Szkoła Główna Litewska wybrała na dwa lata ks. Bernarda Sirucia S. P., profesora teologii i prawa. Ciekawą motywację tego wyboru dał Poczobutt w liście do Komisji¹⁹. Obu wizytatorów tj. Sirucia i Tautkiewicza wybrano nie tylko dla ich zdolności i zasług, ale i dlatego, że Szkoła Główna najmniej ucierpi w czasie ich nieobecności, bo ciągle chorują i opuszczają wykłady. Pod datą 17 maja 1784 roku doniósł też Poczobutt Komisji, że Siruc ciężko zachorował i wyjechać na wizytację nie może (zmarł w dniu 31 maja 1784 roku). Tak niefortunnie zakończyła się sprawa wizyty generalnej pijara litewskiego.

Ciekawą uwagę dotyczącą wizytacji szkół pijarskich zamieszcza w swym raporcie z r. 1785 wizytator generalny ks. Franciszek Salezy Jezierski²⁰. „Szkoly łomżyńskie i szczucińskie ustąpiłem księdzu prowincjałowi pijarskiemu, jako wydziałowemu rektorowi, nie chcąc się narażać na przykrość, która by mogła wynikać z dwóch wizyt razem; upatrywałem nawet krok wartujący żartu, gdyby albo po mnie ksiądz prowincjał, albo ja po nim kilka dni wizytę odnawiał”. Natomiast inne szkoły pijarskie (Drohiczyn, Góra, Łowicz, Piotrków, Radom, Rydzyna, Wieluń i Warszawa) były zwizytowane przez Jezierskiego. Wyrażony tu przez niego pogląd był echem powtarzanym przez pijarów wątpliwości, czy słuszne jest, że ich szkoły podlegają wizytom generalnym z ramienia Akademii.

W tymże roku 1785 w dniu 1 grudnia Szkoła Główna Krakowska wybrała jako wizytatora generalnego do wielkopolskich szkół ks. Antoniego Popławskiego. Komisja jednak jego kandydatury nie zatwierdziła. Odmowę tę próbowano tłumaczyć jako objaw narastającego konfliktu między Komisją i Popławskim, Popławskim

¹⁹ A. Gl. E. 20. A. k. 298. „Różne protokoły i memorialy” k. 203 List Poczobutta z 20. I.

²⁰ A. Gl. E. 29. druk. Wierzbowski, *dz. cyt.*, z. 28. s. 1—14.

i Piramowiczem itd.²¹. Motywem, którego użyła Komisja przy niezatwierdzeniu wyboru była sprawa podręcznika do nauki moralnej, którego przygotowywanie Antoni Popławski opóźnił.

Sprawa współdziałania pijarów w pracach wizytatorskich wróciła jeszcze na forum w roku 1786, gdy Piramowicz obiecał podjąć wizytę generalną z ramienia Szkoły Głównej Krakowskiej pod warunkiem dodania mu do pomocy ks. Edmunda Truskolawskiego, nauczyciela Kolegium warszawskiego²². Wobec braku zgody Kollątaja sprawa ta upadła²³.

W okresie zbliżania się Sejmu Wielkiego, w przygotowaniu ideologicznym, którego pijarzy tak wybitną odgrywali rolę — zaczyna wyraźnie występować dążenie pijarów do uwolnienia ich szkół spod wizyt generalnych. Nie kieruje nimi obraza za opinowanie ich szkół, które są przez wizytatorów na ogół bardzo chwalone²⁴. Zaostrza się natomiast stosunek ich do Szkoły Głównej Krakowskiej i jej przedstawicieli — wizytatorów. W związku z pracami Sejmu Czteroletniego i przygotowaniem do nowej konstytucji wylania się też potrzeba przebudowy „Ustaw szkolnych” Komisji. Do współpracy nad tym zostali zaproszeni przez Komisję delegaci Szkół Głównych. Jednym z delegatów Szkoły Głównej wileńskiej został jej profesor — pijar Hieronim Stroynowski, znawca prawa²⁵. Nowa redakcja Ustaw była gotowa na 2 lutego 1790 roku. Jednocześnie pijarzy koronni zyskali zwolnienie swych szkół spod kontroli wizyt generalnych, o to samo starali się przy poparciu Stroynowskiego i litewscy. Już na rok 1790 przydzielono na cały kraj czterem wizytatorom szkół tereny z wydzieleniem pijarskich. Specjalnie dla szkół pijarskich wyznaczony został z prowincji litewskiej ks. Tadeusz Lang S. P., w charakterze

²¹ Sprawę tę omówiłam szczegółowo w *Wiz. Gen. KEN*.

²² Truskolawski Edmund S. P. (1738—1794), nauczyciel Coll. Nob., nauczyciel prywatny w domu Potockich, tłumacz Locke'a *O edukacji dzieci* 1781 (Bielski, s. 158—9).

²³ „Metryka Litewska”. Korespondencja Kollątaja. List z 8. II. 1786 do Prymasa.

²⁴ *Wiz. Gen. KEN*. Praca p. Żylko.

²⁵ Hieronim Stroynowski (1752—1815) prof. Coll. Nob. w Warszawie. Od 1781 w Wilnie prof. prawa i prefekt Seminarium Naucz. Późniejszy rektor Akademii Wil.

wizytatora generalnego, nie prowincjalnego²⁶. Raport z jego wizyt ośmiu szkół pijarskich prowincji litewskiej, odbytych w dniach od 21 maja do 27 lipca 1791 r. złożył Lang bezpośrednio Komisji Edukacyjnej jesienią 1791 roku z pominięciem Szkoły Głównej wileńskiej²⁷. W wizytacji swojej i w układzie raportu zastosował się Lang ściśle do zleceń Komisji. Analogiczną wizytę odbył on w szkołach litewskich w roku następnym, polecając szkołom tej prowincji zorganizowanie obchodu rocznicy 3 maja. Na terenie podległy wizytacji i kontroli Szkoły Głównej Krakowskiej sprawy wizyt generalnych w latach 1791—1793 wyglądały o wiele bardziej skomplikowanie. Na rok 1791 do szkół wielkopolskich wydelegowała Szkoła Główna Krakowska ks. Antoniego Popławskiego, wylączywszy spod jego kontroli szkoły pijarskie — wizytowane zapewne przez samego prowincjała. Antoni Popławski wizytował w 1791 trzynastę szkół wielkopolskich²⁸, nie zaglądając do pijarskich. Opinie o szkołach wydał dość łagodne. Nominacja Popławskiego, otrzymana od Szkoły Głównej była jak wszystkie nominacje wizytatorów generalnych dwuletnia. W roku 1792 zlecono mu zwizytować szkoły małopolskie. Podróż wizytatorska odbywała się tym razem w bardzo uciążliwych warunkach — zaczynała się wojna polsko-rosyjska i ruchy Targowicy. Napotykał wizytator szkoły, z których usuwali się rektorowie, wywołując kasy szkolne²⁹. Na czas jakiś zatrzymał się dla bezpieczeństwa w Krzemieńcu³⁰. Lekcje ustawały, uczniowie rozjeżdżali się do domów. Ogółem odwiedził wtedy jednak wizytator szkół 16, często nie zastając już uczniów.

W roku następnym 1793, kiedy wyruszyły do szkół już ostatnie wizytacje z ramienia Komisji i Szkół Głównych, sprawowali je inni wizytatorowie nie pijarzy. Wystąpiła jednak znowu sprawa wizytacji

²⁶ Ks. Tadeusz Lang (1741—1796). Pijar prow. litewskiej. *Catalogus Clericorum Regularium Pauperum Matris Dei Scholarum Piarum. In Lithuania Provincia ab erectione eiusdem Anno Domini 1736 conscriptus*, rkps u księży pijarów w Krakowie.

²⁷ A. Gl. E. 34. k. 106—113.

²⁸ A. Gl. E. 31. A. k. 171. Raporty Szkoły Głównej 1791.

²⁹ B. Kras. 5312. k. 533—574. Raport A. Popławskiego z 1792. Szczegóły w listach do Kasy generalnej KEN. Bibl. U. W. 631. „Listy od Rektorów” rkps tom XXI.

³⁰ *Tamże*, k. 206/207. List Antoniego Popławskiego z 1792 II. VI. Całość opracowana: *Wiz. Gen. KEN*.

szkół pijarskich, wobec trudności politycznych i komunikacyjnych. Wizytujący szkoły wielkopolskie ks. Wincenty Treffler otrzymał polecenie zwiedzenia sześciu szkół akademickich (reszta była zajęta już przez Prusaków) i ośmiu pijarskich. Dla odwiedzenia pijarskich żądał jednak specjalnego „instrumentu do szkół pijarskich”³¹, nie chcąc wizytować ich z ramienia Szkoły Głównej. Przy sporządzaniu raportów przestrzegal Treffler pilnie zasady — ze szkół akademickich do Szkoły Głównej, z pijarskich bez pośrednio do Komisji Edukacyjnej³². Przy wizytowaniu szkoły pijarskiej w Łomży (20—24 czerwca) zaproponował Treffler, by wizytować te szkoły razem z ks. Teodorem Wagą, wizytatorem prowincjalnym³³. Na tej wizycie zakończyły się wizytacje z ramienia Komisji.

* * *

Udział pijarów w pracach wizytatorskich Komisji wyrażał się przede wszystkim we wpływie na formowanie się i ustalenie urzędu wizytatora generalnego Komisji. Najsilniej zaznaczyła się w tej pracy ustawodawczej indywidualność Kazimierza Narbutta. W koncepcji jednak pijarskiej wizytatorowie generalni powinni być przedstawicielami Komisji Edukacyjnej, nie Szkół Głównych. Kiedy ten wniosek ich upada (1781—1783) walczą o jego zmianę, uzyskując dla siebie wyłączenie spod wizyt rektorskich — wydziału pijarskiego. W roku 1790 zapewne przy współudziale swego znakomitego znawcy prawa Hieronima Stroynowskiego przeprowadzają zmianę, wyłączając ich szkoły spod wizyt Szkół Głównych, a poddając je pod wizyty generalne wyłącznie od Komisji zależne. Zasad tych trzymano się w latach 1791—1793.

Funkcje wizytatorów pełniło w rzeczywistości tylko dwóch pijarów — Antoni Poplawski jako subdelegat Ignacego Potockiego w roku 1774, jako pomocnik A. Czartoryskiego w 1778 i jako samodzielny wizytator generalny w latach 1791—1792; oraz ks.

³¹ BUW. 364 (3, 5, 16). Listy do Kasy Generalnej „List Trefflera” z 15 IV 1793 z Lublina.

³² A. Gl. E. 34. A. k. 115—132 i A. Gl. 222 B. k. 667—674. Wykazy luźne zwizytowanych szkół pijarskich dla Komisji jednocześnie podane. B. Kras. 5312, k. 511—532. Raport Trefflera dla Szkoły Głównej 1793.

³³ A. Gl. E. 60. A. k. 464. Raporty szkół koronnych pijarów.

Tadeusz Lang, jako wizytator generalny Komisji dla Szkół pijarskich. Dwaj inni wybrani na wizytatorów generalnych funkcji tej nie pełnili: Kazimierz Narbutt w 1777 — dla niewiadomych powodów i „Bernard Siruż z powodu choroby i śmierci” w 1784 r.

Ten mały stosunkowo udział pijarów w funkcjach wizytatorskich, które ogółem pełniło 45 ludzi, należy tłumaczyć komplikacjami natury organizacyjnej wyżej wyjaśnionymi, w żadnym zaś wypadku ani niechęcią pijarów do sprawowania tych zadań, ani niechęcią Komisji do powierzania im tego ważnego działu pracy.

LES PÈRES DES ÉCOLES PIES INSPECTEURS DE LA COMMISSION D'ÉDUCATION NATIONALE

R e s u m é

Pour atteindre les desseins qu'elle s'était fixés et surveiller la réalisation des programmes scolaires, la Commission d'Éducation Nationale créa une nouvelle institution, celle des inspecteurs généraux. L'idée n'était pas neuve puisque ces derniers existaient chez les Piaristes, conformément aux *Ordinations visitationis Apostolicae Prov. Pol. Scholarum Piarum*, Vars. 1755 — Livre I.

Avant la parution des Décrets, l'inspection des établissements scolaires était le fait des membres mêmes de la Commission. Le premier Piariste à remplir la fonction d'inspecteur fut le P. Antoine Poplawski. Collaborateur stable depuis 1775 de la Société des Livres Élémentaires, ami personnel de Ignace Potocki et son conseiller, Poplawski fut par lui nommé inspecteur sous-délégué et visita comme tel dès 1774 nombre d'écoles dans la région de Lublin. En 1778, sur l'invitation du prince Czartoryski, il assista à l'inspection des pensions de Varsovie. Un autre Piariste, le lithuanien Casimir Narbutt, fut également inspecteur extraordinaire des écoles lithuaniennes.

Lorsque la Commission d'Éducation Nationale émit des Décrets, de 1778 à 1790, les écoles dirigées par les religieux et par conséquent les Écoles Pies, alors au nombre de 21, furent soumises aux inspecteurs généraux désignés par ce que l'on appelait les „Écoles Principales” de Cracovie et de Wilno. Naturellement les Pères des Écoles Pies considérèrent le fait comme une atteinte à leur autonomie scolaire.

À l'époque de la Grande Diète, les Piaristes, tant ceux de la Couronne que ceux de la Lithuanie, luttèrent pour libérer leurs maisons de la tutelle des inspecteurs généraux de l'École Principale de Cracovie et de Wilno. Ils y parvinrent en 1790 grâce au P. Jérôme Stroynowski, alors délégué à la refonte des Décrets scolaires. La Commission d'Éducation Nationale créa une „Section piariste” qui, en Lithuanie, eut son inspecteur général spécial en la personne du provincial, le P. Thadée Lang. Celui-ci visita ainsi, en 1791,

huit établissements scolaires lithuaniens et remit son rapport, le 21 mai 1791, directement à la Commission d'Éducation Nationale, sans tenir compte de l'École Principale de Wilno.

De son côté, le P. Antoine Poplawski, inspecteur indépendant nommé par l'École Principale de Cracovie, visita 13 établissements scolaires de Grande Pologne, mais pas les Écoles Pies. La dernière inspection dans six Écoles Supérieures et huit établissements piaristes eut lieu en 1793, à la veille même de la dissolution de la Commission par Targowica et fut faite par l'abbé Vincent Treffler et le P. Théodore Waga, inspecteur provincial des Écoles Pies.

Ważniejsze wydarzenia w polskim życiu katolickim (1 X 1961—30 IV 1962)

W związku z jubileuszem 300-lecia polskiej Prowincji OO. Pijarów, któremu został poświęcony obecny tom „Naszej Przeszłości”, wpłynęły na ręce O. Prowincjała A. J. Wróbla telegram od Ojca św. Jana XXIII i List Generała Zakonu. Podajemy tekst obydwóch dokumentów.

CITTÀ DEL VATICANO

AUGUSTUS PONTIFEX PATERNO ANIMO PRECIBUSQUE
TERTIUM FELICITER EXACTUM SAECULUM PROSEQUITUR
A CONDITA POLONA PROVINCIA SCHOLARUM PIARUM
EIUSQUE SODALIBUS DE RELIGIONE EGREGIE MERITIS
EXOPTAT UT MAGIS MAGISQUE ABUNDET IN OMNE
OPUS BONUM ATQUE UT HAEC AUSPICATA CONTINGANT
APOSTOLICAM BENEDICTIONEM SUPERNORUM MUNERUM
AUSPICEM SVAEQUE BENEVOLENTIAE TESTEM PERA-
MANTER IMPERTIT QUAM ETIAM AD ALUMNOS AC FIDE-
LES PERTINERE CUPIT
CARDINALIS CICOGNANI

CASA GENERALIZIA DEI PADRI SCOLOPI

Piazza dei Massimi, 4 (S. Pantaleo)

ROMA

A PRAEPOSITO GENERALI SCHOLARUM PIARUM Pax Christi

R. adm. P. i Praeposito Provinciali, RR. PP. Rectoribus
et universis Consodalibus Provinciae Poloniae salutem
in Domino, qui est vera salus!

Dilectissimi Consodales!

Mox tertium centenarium a fundatione almae vestrae nos-
traeque Provinciae Poloniae estis celebraturi, qua felicissima